

89
М59

14031-

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

МИКИТАСЬ НАДІЯ ДМИТРІВНА

АКАДЕМІК О.І.БІЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК
ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Спеціальність 10.01.02 – Українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

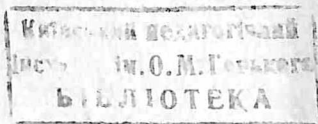
#165

Київ – 1992

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313478

Робота виконана на кафедрі української літератури Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
П.П.ХРОПКО

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
С.А.Крижанівський
кандидат філологічних наук, доцент
Л.М.Копанця

Провідна організація - Житомирський державний педагогічний
інститут імені І.Я.Франка
/кафедра української літератури/

Захист відбудеться "___" _____ 1992 р. о ____ год.
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.03 у Київському державному педагогічному інституті імені М.П.Драгоманова.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "___" _____ 1992 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради *Винишук* доцент Г.П.ВИШНЕВСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Серед видатних українських вчених-філологів і педагогів одне з найпочесніших місць належить академіку АН УРСР і АН СРСР, заслуженому діячеві науки України, доктору філологічних наук, професору Олександрові Івановичу Білецькому /1884-1961/, 100-річчя від дня народження якого за рішенням ЮНЕСКО відзначала в 1984 р. вся світова літературна громадськість. Особливо широко святкувався столітній квілей вченого-літературознавця і педагога на Україні. Урочисті засідання Вчених рад, наукові конференції, філологічні та книгознавчі читання, виставки друкованої спадщини і рукописних матеріалів відбувалися в Києві, Харкові, Москві, Санкт-Петербурзі, Одесі, Львові та інших містах. До квілею ви-йшла книга спогадів і статей "Про Олександра Білецького" /К., 1984/, а також були надруковані статті в журналах і газетах.

За півстоліття невтомної праці по дослідженню античної, давньоіндійської, середньовічної, нової і новітньої західноєвропейської, української та російської літератури, теорії літератури, психології художньої творчості, історії українського театру і створенню підручників та навчальних посібників для середньої і вищої школи /всього понад 600 праць/ О.І.Білецький збагатив не тільки українське, а й світове літературознавство. Понад тридцять років він очолював центр української теоретичної та критичної літературної думки - Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка Академії наук України, виховав ціле покоління літературознавців і критиків. За своїм інтелектом, всебічним діапазоном наукових інтересів вчений майже не має аналогій в сучасній українській літературознавчій науці.

Глибокого вивчення духовної спадщини О.І.Білецького майже не було. Всі існуючі статті про його наукову, педагогічну і громадсько-організаційну діяльність були присвячені виключно квілейним датам вченого. Серед них варто назвати праці М.К.Гудзія, Л.А.Булаховського, М.Т.Рильського, Н.С.Кругікової, І.О.Дзевєріна, С.А.Крижанівського, М.Д.Бернштейна, М.С.Сиваченка та ін. З більших за обсягом праць з'явилася лише одна - кандидатська дисертація В.В.Панжкова "Проблеми теорії літератури в трудах А.И.Белецкого" /1985/, на основі якої опубліковано книжку "А.И.Белецкий как теоретик литературы" /1989/. Стосовно науко-

вої спадщини вченого як дослідника давньої української літератури помітних праць немає, за винятком невеликих ювілейних статей С.І.Маслова та Ф.Я.Шолома /1955/. У них бракує конкретного аналізу матеріалу, в загальних рисах представлено внесок вченого в українську медієвістику, хоча впродовж 30-60-х років ХХ ст. він був провідним літературознавцем і в цій галузі філології.

Уміло переборюючи різні ідеологічні перешкоди, оминаючи підводні рифи соціології, незважаючи на випадки вульгаризаторів, О.І.Білецький вперто працював над створенням вузівського курсу і академічної історії української літератури, у тому числі медієвістики, пильно досліджував окремі аспекти давньої української і російської літератур від Київської Русі і до творчості Григорія Сковороди включно.

Відсутність ґрунтовних досліджень про діяльність О.І.Білецького в галузі давньої літератури зумовлена актуальність теми даної дисертації.

Мета дисертаційної роботи полягає в конкретному обґрунтуванні провідної думки вченого про історизм художньої культури, безперервність світового літературного процесу і взаємодію античного, середньовічного західноєвропейського, давнього українського та новітнього світового письменства; узагальнення духовної спадщини вченого як українського літературознавця-медієвіста, автора підручників для середньої і вищої школи.

В коло дослідження дисертації входять такі завдання:

- визначення теоретичних засад вченого при вивченні давньої української літератури;
- вивчення його вкладу в систему народної і вищої освіти, зокрема у підготовку й видання підручників з літератури для загальноосвітніх і спеціальних середніх та вищих навчальних закладів;
- аналіз роботи вченого по вихованню загальної грамотності, наукового світогляду молоді та її естетичних смаків на прикладі пам'яток античності, європейського середньовіччя і давньої української літератури;
- докладне вивчення наукових розвідок О.І.Білецького про

літературу Київської Русі та про зародження і розвиток шкільної драми на Україні;

- осмислення значення праць вченого про полемічну літературу, творчість Івана Вишенського, Григорія Сковороди, українські літописи Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, інші пам'ятки письменства та їх значення для створення систематичного курсу історії української літератури;

- введення в науковий обіг рукописної спадщини О.І.Білецького, причетної до вивчення давньої української літератури.

Матеріалом дослідження стала як опублікована, так і рукописна спадщина О.І.Білецького, яка знаходиться в стані наукового опрацювання у Відділі рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка Академії наук України /ВР ІЛЛ, фонд 162/.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дисертантка вперше робить спробу докладно і комплексно осмислити всю спадщину О.І.Білецького в галузі давньої української літературознавчої медієвістики.

Методологічною основою для дисертації послужили праці визначних представників історико-порівняльного, історико-культурного, історико-психологічного, філологічного та інших методів дослідження Олександра Веселовського, М.С.Тихонравова, О.М.Папіна, М.О.Максимовича, І.Я.Франка, О.О.Потебні, М.І.Петрова, М.Ф.Сумцова, В.М.Перетца й інших помітних дослідників, учнем яких вважав себе О.І.Білецький, продовжуючи та відстоюючи їхні ідеї від опоганення вульгарних соціологів.

Теоретичне і практичне значення дисертації. Вона може бути використана при створенні багатотомної історії, зокрема давньої української літератури і філологічної науки на Україні, при читанні курсів вузівських лекцій, у тому числі спецкурсів і спецсеминарів, при проведенні уроків з української літератури в середніх загальноосвітніх і спеціальних школах, при написанні дипломних і курсових робіт та інших літературознавчих досліджень.

Апробація роботи. Основні положення дисертації лягли в основу повідомлень на науковій конференції Київського міського інституту удосконалення вчителів та республіканського педагогічного товариства /1990/, на Сковородинських читаннях Інституту лі-

тератури ім.Т.Г.Шевченка, Інституту філософії Академії наук України та філіалу Київського пединституту ім.М.П.Драгоманова у м.Переяслав-Хмельницькому /1991/, X Всеукраїнській славістичній конференції "Духовне відродження слов'ян в контексті європейської та світової літератури" /1992/, наукових читаннях "Сучасна філологічна наука і тенденції національного відродження" /1992/. Повністю дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української літератури Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова /1992/.

Матеріали дисертаційного дослідження знайшли відображення в чотирьох публікаціях.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, п'ятих розділів, висновків, бібліографії опублікованих і рукописних праць О.І.Білецького та статей про його життєвий і науковий шлях.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається предмет, мета і завдання дослідження, аргументується наукова новизна, теоретична і практична значимість роботи. Докладно охарактеризовано помітніші статті про О.І.Білецького, а також відгуки про його праці з давнини; розкриваються маловідомі сторони його життєвого і творчого шляху, стверджується думка про неординарність особи О.І.Білецького в українському літературознавстві.

У першому розділі "Концепція О.І.Білецького розвитку давньої української літератури" розглядаються основні принципи вивчення давнього письменства, які вчений розвивав упродовж півстоліття своєї наукової діяльності. Його роботи писалися в різний час і зазнавали певної еволюції, зумовлені часом. Вчений був вивчеником старої школи, його світогляд формувався під впливом різних концепцій, методів і наукових напрямків вітчизняних і зарубіжних літературознавців ХІХ-початку ХХ ст. З особливою прихильністю О.І.Білецький ставився до одного з найвидатніших представників порівняльно-історичного методу О.М.Веселовського та його школи в російському і українському літературознавстві; шанував він й інші методи, за що неодноразово зазнавав грубих нападів.

До теоретичних питань вивчення давньої писемності О.І.Біле-

цький звернувся вперше у доповіді на педагогічному з'їзді /1916/, а згодом у статті "Про викладання давньоруської літератури в середній школі", запропонувавши свою періодизацію літератури Київської Русі та пізніших періодів до кінця XVII ст. Тодішні воєнні лихоліття, тривалий час відбудови, інші причини надовго позбавили вченого можливості займатися давнім письменством. Правда, в 1923 р. він публікує книжку про початки театру в народному побуті та шкільному вжитку на "Русі-Україні", де торкається і теоретичних питань. У 1936 р. вчений пише статтю "Проблеми вивчення старовинної української літератури до кінця XVII ст.", згодом, разом із співробітниками Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АНУ, "Проспект першого тому курсу української літератури" /1938/ з докладним викладом основних питань давнього письменства, які потребували наукового висвітлення.

На основі викладеної у цих працях концепції С.І.Білецький у 1938 р. написав для підручника середньої школи великий розділ "Література Київської Русі", синтетичну працю "Украинская литература до конца XVII в." для одинадцятого тому "Литературной энциклопедии" /М., 1939/, а також розділи до першого тому історії української літератури, які були втрачені під час другої світової війни.

По війні О.І.Білецький, очолюючи Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка АНУ, написав працю "Стан і проблеми вивчення давньої української літератури", в якій узагальнив попередні судження та визначив принципи відбору пам'яток для першочергового вивчення, систематизації й періодизації літературної давнини, закономірності її розвитку. До цього вчений радив підходити об'єктивно, дотримуючись принципу історичності, уникаючи впливу суб'єктивних смаків, не оцінювати давні твори за сучасними критеріями. Як і О.Веселовський та інші вчені, О.І.Білецький вважав літературу синкретичним явищем. "Історію старовинної української літератури, - писав він, - неможливо розкривати, відриваючи її від історії української народної творчості, в якій народний геній виявився з особливою силою".

Проблему відбору пам'яток для аналізу О...Білецький безпосередньо пов'язував із проблемою періодизації літературного процесу, оскільки історія літератури не є простим каталогом худож-

ніх творів, розміщених у хронологічному порядку, а наукою, яка розкриває культурний процес, визначає його закономірності. У зв'язку з цим вчений піддавав критиці сумнівні, з його погляду, висловлювання В.М.Перетца про марність і недоцільність суперечок про періодизацію літератури, а також теорії вульгарних соціологів, які трактували письменство виключно як соціально-економічну і соціально-політичну історію народу. Критикував він за недооцінку критерію відбору пам'яток і формалістичну періодизацію їх у працях М.Грушевського і Д.Чижевського, а також хаотичність і довільність трактувань і самої класифікації у трьохтомній "Історії української літератури" М.Возняка.

Стосовно "Історії української літератури" в кількох томах М.Грушевського, то у 30-і роки О.І.Білецький ставився до неї загалом позитивно, написав схвальну видавничу рецензію на машинопис першої частини VI тому названої праці, але вказав, що в ній відсутній стрункий виклад, що вона захаращена деталями, помелічними екскурсами, довільними гіпотезами. Пізніша різка характеристика М.Грушевського як "ідеолога українського буржуазного націоналізму" зумовлена тиском ідеологічної пропаганди.

Не в усьому справедливою була критика О.І.Білецьким періодизації давньої літератури Д.Чижевського. Поділ ним на п'ять періодів /доба монументального стилю /XI ст./; доба орнаментального стилю /XII-XIII ст./; "переходова" доба /XIV-XV ст./; ренесанс та реформація /кінець XVI ст./; бароко /XVII-XVIII ст./ оцінювався як формалістичний. Найбільші вимоги вченого були щодо визначення Д.Чижевським орнаментального і барочного стилю з їх "априорними схемами". О.І.Білецький визнавав задовго до Д.Чижевського стиль бароко у статтях про творчість Симеона Полоцького та про давню українську літературу в "Литературной енциклопедии". До бароко вчений відносив майже всю "київську" літературу XVII ст. з її основними жанрами: ораторську культову прозу, віршову поезію і драматургію. Тому нам здається, що Д.Чижевський хіба що розвинув це положення, а сучасні дослідники застосовують його в своїх працях.

Диференційовано підходив О.І.Білецький до тлумачення терміну "схоластика" в системі освіти українських колегіумів і Києво-Могилянській академії та до продукування їхніми вихованцями "схо-

ластичної літератури". Він рішуче застерігав, що слід би було відмовитися від такого "неточного і недостатньо обгрунтованого терміну", бо схоластика "київських академіків" ХІІ-ХІІІ ст. зовсім не була схожою на середньовічну єзуїтську схоластику Західної Європи. До речі, таку конструктивну думку академіка нині підтримують і розвивають філософи.

О.І.Білецький постійно повертався до питань про періодизацію давньої української літератури. Проте найбільш визнаною стала його періодизація викладена у проспекті першого тому курсу історії української літератури /1938/, де давню літературу поділено на п'ять основних періодів: література ХІ-ХІІІ ст., література ХІІІ-ХVІ ст., література другої половини ХVІ-першої половини ХVІІ ст., література другої половини ХVІІ ст., література ХVІІІ ст. Але й таку періодизацію вчений вважав не в усьому досконалою. У статті "До питання про періодизацію доживотної української літератури" /опублікована посмертно в 1963 р./ висловлено низку додаткових міркувань з цього приводу.

Дожовтнєве українське літературознавство, наукові школи, методи з їх головними представниками О.І.Білецький поділяв на три періоди. У рамках першого періоду він виділив історико-порівняльний метод з його основним представником М.О.Максимовичем - непримиренним супротивником ідеології "офіційної народності" миколаївської епохи і "погодінської теорії" про великоросів як споконвічних мешканців "південної Русі-України". На запальну дискусію вчених про початок письменства на Русі і його приналежність О.І.Білецький дотримувався тої думки, що література Київської Русі є спільним джерелом культури трьох східнослов'янських народів. Полеміку русофілів і українофілів про "першість і старшинство" письменства вважав надуманою, як і суперечку про розселення майбутніх великоросів на території українських земель в середньовіччя. Літературу колишньої Київської Русі, починаючи з другої половини ХІІІ ст., вчений трактував вже як українську, правда, з певними застереженнями.

В другому періоді серед літературознавчих шкіл на Україні О.І.Білецький виділяв міфологічну школу з її найпомітнішим представником О.О.Потєбнею. А серед методів - теорію запозичень або теорію міграцій, що її дотримувався М.П.Драгоманов, та порівняль-

ний метод, котрий називали компаративізмом.

У третьому періоді глибше охарактеризовано історико-культурний, історико-психологічний, міфологічний, філологічний та інші методи, їх представників: П.Г.Житецького, М.Ф.Сумцова, А.Ю.Кримського, В.М.Перетца. Особливу роль у дослідженні давньої української літератури вчений¹ відводив І.Я.Франку та М.І.Петрову, які залишили найбільш вагомі праці.

Звертався О.І.Білецький до проблеми синтезу у вивченні давньої літератури. "Чорнова робота" у збиранні й дослідженні окремих літературних фактів, прихильником якої був В.М.Перетц зі своєю філологічною школою, заслугове уваги тоді, коли поставлена кінцева мета, коли поєднується думка аналізуюча із думкою сині зуючою. В цьому відношенні прикладом для сучасних дослідників О.І.Білецький називав О.Веселовського. Основним завданням кожного літературознавця О.І.Білецький вважав аналіз змісту словесно-образного пізнання, з'ясування методу цього пізнання, синтезування окремих літературних фактів у цілісну систему, закликаючи істориків літератури зосереджуватися на вивченні художньої думки "минулої, але все ж живої", яка потенціально рухала літературний процес.

У другому розділі "Науково-педагогічні праці О.І.Білецького з давнини" досліджуються невідомі і маловідомі сторінки діяльності вченого - поєднання ним наукової роботи з педагогічною, створення підручників, хрестоматій, методичних посібників для середніх і вищих шкіл. Вчений виходив з того, що для оволодіння знаннями необхідні стабільні підручники й навчальні посібники, виклад матеріалу в яких повинен бути всебічно зваженим, точним, зрозумілим, вираз м та емоційно насиченим. Дискусійні питання вчений відносив до компетенції наукових монографій, не призначених для обов'язкового читання тих, хто навчається. Для глибокого і ширшого опанування історії української літератури О.І.Білецький настійно рекомендував іти від початків світової культури - античного /грецького і римського/, середньовічного й новішого письменства. Без опанування цього молоді важко буде зрозуміти шлях зародження і розвитку вітчизняної літератури. Вчений досконало знав потреби середньої і вищої школи, бо послідовно працював викладачем у реальному училищі, гімназії, доцентом і про-

фесором Харківського університету, Педагогічних курсів Харківського університету, Педагогічного округу, Харківського народного університету, Інституту червоної професури; в роки війни - професором Томського і Московського університетів, а по війні завідувачим кафедрою Київського університету. Був автором праць і посібників не лише з літератури, а й мови: у співавторстві видавав підручники "Українська мова" /1927, 1928, 1929/ для 5-7 класів, "Російська мова" /1932/ для 7 класу, написав "Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудових шкіл" /1927/. Взагалі він твердив, що школа повинна готувати свідомих громадян, які б любили свою вітчизну, знали її культурні здобутки, нагромаджені віками, через минувшину гідно поцінювали і сучасне.

Для ознайомлення учнів і студентів з античною естетичною культурою, без якої не можна усвідомити давню і нову вітчизняну писемність, О.І.Білецький уклав велику хрестоматію "Антична література" /1938/. Упорядник дібрав тексти найпотрібніших творів старогрецьких і латинських авторів, якими оперували всі причетні до культури дітячі, у тому числі українські автори і перекладачі. Виходу в світ хрестоматії передували розвідки про окремих письменників, зразки творів яких вміщені в навчальному посібнику.

Водночас для розуміння безперервного руху світової історії культури, її контактного зв'язку з давньою українською О.І.Білецький популяризував західноєвропейську. В автобіографії він писав: "Щорічно я доставляв в українські видавництва обширні проєкти того, що варто було б перекласти; працював і сам над планом великої хрестоматії європейських літератур в українських перекладах, зроблених з оригіналів". В 1931 р. вийшов окремих том "Хрестоматії з історії західних літератур" зі вступною статтю та під загальною редакцією О.І.Білецького, а в 1936 р. - укладена ним хрестоматія "Західноєвропейська література". Матеріалом книги користувалися не лише учні і студенти, а й викладачі.

Вінцем науково-педагогічних досліджень вченого з давньої літератури стали перша частина першого тому "Історії української літератури" /1947/, до якої основні розділи написав О.І.Білецький /книжка була заборонена тодішньою цензурою/ та "Хрестоматія давньої української літератури" /1949/, що її уклав академік. У цих працях, які докладно аналізуються в дисертації, вчений ви-

користав матеріали, які з різних причин до другої світової війни не побачили світ.

У роботі характеризуються хрестоматії з давньої літератури й інших авторів, які були предтечами, або продовжували традиції О.І.Білецького /М.Сумцова, М.Возняка, М.Сулими/.

Дисертантка доводить, що життя і діяльність вченого не були безхмарними /друкувалися неодноразові публічні доноси/ та приходить до висновку, що все здійснене О.І.Білецьким у галузі вивчення давньої української літератури мало і має непересічне значення. На всіх його науково-педагогічних працях впродовж півстоліття вчилося україномовне населення й духовно зростало у найскладніші періоди розвитку нашого суспільства. Разом з народом зростав і О.І.Білецький як вчений-літературознавець і як один з найпомітніших теоретиків-медієвістів.

"Писемність Київської Русі у спадщині О.І.Білецького" складає третій розділ дисертації. Коло творів для вивчення літератури Київської Русі вчений докладно окреслив ще до другої світової війни, а конкретніше розвинув свої міркування в синтетичному нарисі "Літературної енциклопедії" /1939/, в "Історії української літератури" /1947/ та статтях до різних видань. Центральне місце в давньоруській літературі вчений відводив "Слову о полку Ігоревім", яке було оточене пам'ятками князівсько-дружинного і церковного мистецтва з ораторською прозою Іларіона, Кирила Туровського, агіографією, зокрема "Киево-Печерським патериком", історичними сказаннями, що входили до літописі.

У вступові та двох "відділах" "Історії української літератури" /1947/ О.І.Білецькому належали розділи й параграфи "Історіографія української літератури", "Перекладна література візантійсько-болгарського походження", "Повчання Володимира Мономаха", "Киево-Печерський патерик", "Слово о полку Ігоревъ", "Галицько-Волинський літопис", "Литовський літопис", "Короткий Київський літопис" та "Відгуки київської літературної традиції на Україні в XIV-XV ст." Другий "відділ" мав назву "Українська література XIII-XVI ст." Це, певно, стало причиною заборони книжки, бо ж висловлювалася "еретична" на той час думка про українське письменство хронологічно з XIII ст.

Пильний знавець античної і європейської середньовічної літе-

ратур О.І.Білецький мав повне право сказати, що перекладна література зробила великий вплив на формування оригінальної культури Київської Русі, визначала жанри, композицію, ідейний зміст, надала творам своєрідного християнського колориту в поєднанні з язичеською прадавньою міфологією. Поряд з відомими фактами в розділі наявні нові судження, скажімо, про неоднорідність візантійської літератури щодо ступеня художньої вагомості, про критичне її засвоєння і т.п. Докладно йдеться про джерела перекладної писемності, зокрема, про біблійні оповіді, "Псалтир", агіографію та їх поширення в давньому і пізнішому періодах, апокрифічні твори і прозу церковних письменників. Звернено увагу на перекладну природничо-наукову писемність, на історичні та повістеві твори, які розширювали пізнання світу, зближали Київську Русь з іншими народами, допомагали формуватися оригінальним жанрам.

У дисертації обґрунтовується думка О.І.Білецького, що без знання перекладних творів багато чого не було б зрозумілим у "Повчанні" Володимира Мономаха, "Слові о полку Ігоревім", "Києво-Печерському патерикові", інших творах не лише давньої, а й нової літератури, де наявні своєрідні ретроспекції з чужих літератур.

До "Слова о полку Ігоревім" вчений звертався впродовж всієї своєї діяльності, то згадуючи, то аналізуючи його ідейний зміст і художні особливості, то пропагуючи в ювілейні роки. При тому О.І.Білецький висловлював багато нових, часом принципових думок щодо оригінальності твору і його авторство, приналежності до української чи російської літератур, про склад, композицію і ритміку. Свого часу всі ці питання були дискусійні і О.І.Білецький вносив ясність. У дисертації значне місце відведено аналізу багаторічного дослідження О.І.Білецького "Слово о полку Ігоревім" та українська література", яке він розпочав ще у 1938 р. Тепер жодний дослідник не оминає думок О.І.Білецького. Це ж стосується і його статті про "Києво-Печерський патерик", в якому були, на його думку вченого, перші спроби "реалістичного стилю".

Як визначну пам'ятку, але вже не Київської Русі, а української літератури XIII-XVI ст. розглядав О.І.Білецький "Галицько-Волинський літопис" і частково Литовський /Західноруський/, не кажучи вже про "Короткий Київський літопис" XIV ст. Перший твір

він вважає "рубіжним" на межі закінчення писемності Київської Русі і початком власне української літератури, а два другі - модифікації традицій давньої культури.

Важливо наголосити на тому, що вчений, говорячи в "Історії української літератури" /1947/ про Київську Русь та про "перехідний період", наголошував на процесові формування української народності, на проникненні української мови в писемні пам'ятки, особливо на її виразності в народнопоетичній творчості. Це також було причиною заборони підручника.

У центрі дослідницької діяльності О.І.Білецького були і проблеми зародження розвитку драматичної літератури на Україні до ХІІІ ст. Аналізові цього питання присвячено четвертий розділ дисертації. На початку розділу висвітлюється історія публікації в московському видавництві книги "Старинний театр в Росии" /1923/, яка мала підназву "Зачатки театра в народном быту и школьном обиходе Южной Руси-Украины". Автор книжки майстерно узагальнив праці своїх попередників про походження театру і драми, про обрядовість і святочні ігри, про зарубіжні театри та про шкільну драму на Україні в ХІІ-ХІІІ ст.

В українському перекладі матеріал праці О.І.Білецького друкувався то як дві окремі частини /"Зародження драматичної літератури на Україні" і "Українська драматургія ХІІ-ХІІІ ст."/ , то об'єднано під першою назвою. Це одна із серйозних синтетичних праць, написана з великою любов'ю до першопочатків саме українського народного театру і шкільної драматургії, а не російської, як цього хотілося видавцям. У ній наявні важливі роздуми про театральне мистецтво і найперші мімічні дієства, про ігри скоморохів на Русі, про барвисті видовища у народному побуті на Україні - обрядові, хліборобські, весільні й похоронні драматичні дієства, про значення західноєвропейського давнього театру для України, його репертуару і сценічну техніку, про відхід театру від шкільної опіки та про вплив української драми на російську в ХІІ-ХІІІ ст. Такі роздуми О.І.Білецький удосконалював і розвивав в інших працях, враховуючи знахідки і дослідження нових авторів.

Водночас вчений порушував й багато інших питань, пов'язаних із вивченням шкільної драматургії. Чимало говориться, наприклад,

про достовірність свідчень Івана Вишенського про українську календарну обрядовість, про природу діалогів і декламацій, що лягли в основу драми, про роль студентів і професорів Києво-Могилянської академії в розбудові українського театру, про бароко в окремих драмах, про вертел та носіїв драматизованого жанру — "мандрівних дяків" — студентів. Дослідження О.І.Білецького про давню українську драматургію не втратило своєї наукової цінності й актуальності, воно відкриває дорогу нинішнім літературознавцям-медієвістам.

За обсягом матеріалу найбільший розділ г"ятій — "Синтетичні праці О.І.Білецького про українську літературу ХУІ-ХУІІІ ст." В ньому докладно аналізуються праці вченого про поезію та прозу, розміщені в енциклопедіях, хрестоматії з давньої літератури, перших томах "Історії української літератури" та його зібранні праць у п"яти томах. Аналіз дав можливість простежити еволюцію поглядів вченого як на окремі твори, так і літературний процес ХУІ-ХУІІІ ст. до спадщини Григорія Сковороди включно.

О.І.Білецький дотримувався тут, як і в інших студіях, історико-порівняльного, історико-культурного методів дослідження у поєднанні з іншими методами, особливо філологічним. Те, що він не зміг сказати в енциклопедичних розвідках, доповнював у передмовях до вибраних творів у хрестоматії та в "Історії української літератури" /1954/, де він був автором матеріалу про давнє письменство. Літературу разом із народною творчістю, вчений розглядав конкретно за родами, жанрами і визначними представниками в художньому процесі. Наприклад, п"ятий розділ першої частини першого тому книги має такі підрозділи: "Історичні умови. Розвиток культури", "Народна творчість", "Драматична і віршова література /"Владимир", "Милость божія", інтермедії, вірші Климентія, творчість "мандрівних дяків", сатиричні вірші, інші жанри віршової літератури, вертепна драма/". Окремо виділено підрозділ "Г.С.Сковорода".

Майже половину віршованих творів ХУІ ст. і початку ХУІІІ ст. О.І.Білецький відносив до стилю бароко, який панував в усьому тогочасному європейському мистецтві. У 1939 р. вчений констатував, що барочна література при всій своїй "скхильності до формалізму" прислужилася літературному процесові. "Вона ввела й уза-

концала низку новітніх літературних жанрів, європеїзуючи давнє письменство; створила розпочату на початку століття справу, низку учбових посібників, що їх використовували для потреб освіти Московської Русі ХУІІ ст." Правда, іноді в працях вченого траплялися висловлювання, що продукція "київської школи" була дещо штучною і далекою від потреб народу. Але не завжди: вона була продуктом часу і своєрідним виявом бароко на Україні, прикладом чого є збірки "Зегар з полугегарком" і "Млеко" Івана Величковського, де подані зразки "поетичних штучок". Ї теоретичні настанови, що їх наводить О.І.Білецький у "Хрестоматії давньої української літератури" /1952/.

Менше сказано вченим про вірші на історичну тематику, зокрема про події визвольної війни 1648-1654 рр., про оборону від турецьких і татарських грабіжників, про "руїну" на Україні в другій половині ХУІІ ст. Натомість ширше проаналізована поетична продукція ХУІІІ ст. - спадщина Феофана Прокоповича і Климентія Зіновієва, бурлескно-трагедійні твори, жартівливі і сатиричні віршові оповідання, інтимна лірика імперсональних авторів, продукція Івана Некрашевича. Про одні твори вчений говорить більше, про другі менше, залежно від їх суспільної і художньої значимості. Згадана й духовна лірика, в тому числі "Богогласник". Взагалі характеристика ідейного та художнього змісту давньої поезії вченим у синтетичних працях підтверджує тезу, що вона пов'язувала "старовинну українську літературу" з літературою першої половини ХІХ ст.

Обережно, в силу обставин, реалізовувалася О.І.Білецьким думка про русифікаторську політику царизму, який перетворював Україну на провінцію імперії. Чимало відомих київських вчених забиралися на службу до Росії, верхівка козацької старшини "перелицьовувалася" в російське дворянство, русифікувалася Києво-Могилянська академія, закривалися українські друкарні, грубо зневажалася мова. "Літературний процес, поступово завмираючи на зрусифікованих верхах, у міру обернення України в колонію російського царизму, розповсюджувався і на середовище міщанства та дрібної шляхти з числа дрібномаєткових дворян, дрібних чиновників. І, як здається нам, не лише тому, - писав О.І.Білецький в "Літературній енциклопедії", - що вони не в силі були проявити себе в літературі, а в податливості до "расейщини". Це було хоч і

гірке, але справедливе визнання; не втратило воно свого сенсу і пізніше.

Про "велику" українську прозу ХУІ-ХУІІІ ст. помітних розвідок немає, але разом взяті вони дають все ж яскраву картину частини літературного процесу на Україні. Стосовно полемічної літератури, творчості Івана Вишенського, проповідницько-ораторської прози Іоанікія Галатовського, Лазаря Барановича, Інокентія Гізеля, імперсонального "Синопису", літописів Семовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка та анонімної "Історії Русів", то про них обов'язково говориться в усіх синтетичних працях. У кожному творі чи циклі творів вчений знаходив як сильні, так і слабкіші місця, що стимулювали або гальмували розвиток жанру.

Спадщину Григорія Сковороди /поезію, прозові байки, філософські трактати/ О.І.Білецький розглядав як одне ціле і в енциклопедичних статтях, і в окремому нарисі. Спочатку за зовнішньою подібністю автор називав Григорія Сковороду, як і харківський професор Д.І.Багалій, "останнім мандрованим дяком", "мандрівним філософом". У нарисі подано сконденсований огляд його творчості, характеристика суспільно-політичних, філософських і педагогічних поглядів, а головне - аналіз художніх творів, їх стиль та мови. Вчений переконливо стверджував, що Григорій Сковорода підготував шлях І.Котляревському, Г.Квітці-Основ'яненку та іншим письменникам "епохи становлення нової української літератури". Традиційно творчістю Григорія Сковороди вчений закінчував огляд давньої літератури, хоч і висловлював думку, що вона вичерпалася в середині ХУІІІ ст.

У висновках узагальнюються головні наслідки дослідження, підкреслюється важливість праць літературознавця-медієвіста, оригінальність й часто сміливість його суджень, наводяться невідомі матеріали з рукописного архіву О.І.Білецького.

Основний зміст дисертації відображений у публікаціях:

1. Творча робота на уроках української мови і літератури // Формирование всесторонне развитой личности учащегося в системе воспитательной работы школы-интерната /Методические рекомендации/. - К., 1990.

2. Нова хрестоматія з відомою давнини // Освіта. - 1992. - № 1.

3. Академік О.І.Білецький про традиції бароко в давній українській літературі // X Всеукраїнська славістична конференція "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури". - Чернівці. - 1992.

4. Давня українська культура в оцінці академіка О.І.Білецького // Сучасна філологічна наука і тенденції національного відродження /Наукові читання/. - Львів. - 1992.

5. Николай Иванович Петров. Био-библиографический очерк. /У співавторстві/. - Книжка прийнята до друку видавництвом "Наукова думка". - 5 арк. - 1990.

6. О.І.Білецький про Григорія Сковороду. - Стаття прийнята до друку в збірнику видавництва "Наукова думка". - 0,6 арк. - 1991.

7. Академік О.І.Білецький і середня школа. - Подано до ж."Українська мова і література в школі". - 0,6 арк. - 1992.

Нідписано до друку 02.10.1992р.06.0,9.Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.583.Безплатно.

ЛОД КДПІ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

